

Köszöntő

Mérei Gyula 75. születésnapjára

Születése 75. évfordulóján tisztelgünk e kötettel Mérei Gyula előtt. A tisztelgés ily formáját nem csak a szép életkor hozta magával, bár e háromnegyedszázad átvészélése általában is, Mérei Gyula esetében pedig különösen, önmagában is tiszteletre méltó teljesítmény. Ám mi a tudóst és a tanárt köszöntjük elsősorban. E két meghatározó tényhez is kapcsolódnak kiemelkedő évfordulók. A közelmúltban volt 50 éve annak, hogy a huszonhárom éves fiatalember letette első könyvét a szakma és az olvasó asztalára, és 35 éve, hogy a még mindig fiatal, de tekintélyes teljesítményt maga mögött tudó férfi a szegedi egyetem bölcsészkarának kinevezett tanára lett.

Ezek az utóbbi évfordulók természetesen folyamat szakaszait jelzik, tehát nem kezdetet jelentenek, hanem az út állomásait. A kezdet valahol talán ott volt, amikor a budapesti Zrínyi Miklós reálgimnázium 1929-ben érettségiző osztályának morózus érrettségi elnöke felfigyelt az egyik maturandus kiemelkedő teljesítményére. Eckhardt Sándor volt az elnök és fel-meg odafigyelése igen hasznos volt abból a szempontból, hogy a numerus clausussal is súlyosbított időkben Mérei Gyula zökkenőmentesen bekerülhessen ugyanebben az évben a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarára. Itt azután az sem okozott számára zökkenőt, hogy a történelem mellett a latin és a francia szakot is végezte, sőt még az sem, hogy az őt tanítványává fogadó Szekfű Gyula nem mindennapi követelményeinek kellett megfelelnie.

A közelmúltban lezajlott Szegfű-évforduló kapcsán sokat olvashattunk, hallhattunk Szekfűről a volt tanítványoktól is. Mérei Gyula — ha megszólal — sajátos, egyéni színekkel tudta volna kiegészíteni a felelevenített képet. Ide most annyit tartozik, hogy a kiváló mester és a tehetséges, ambiciózus tanítvány „együttműködése” rendkívül eredményessé tette Mérei Gyula számára az egyetemi éveket. Egyebek mellett azzal, hogy egyszer s mindenkorra kialakította benne a szakma iránti elkötelezettséget és a szakmai igényességet. 1934-ben megszerezte tanári diplomáját, és még ugyanebben az évben — nyomtatásban több mint 350 oldalon már megjelent disszertációja alapján — doktori szigorlatot tett. A munka címe: *Magyar politikai pártprogramok (1868—1914)*. Jó választás, bólinthat elisme-

rően az olvasó. Lényegében a dualizmus egész időszakát átfogóan, a kor legfontosabb politikatörténeti aspektusát ragadja meg és abban az időben úttörő vállalkozás. (Jellemző egyébként, hogy a kötet mellékleteként közreadott pártprogramok anyagának felhasználásával, felfrissítésével, kiegészítésével Mérei Gyula rendkívül hasznos forráskiadványt publikált 1971-ben). Erre az idő és témakörre akár egy egész életművet lehetett volna alapozni. Ámde Mérei következő tanulmánya *A bécsi kormány gyáriparpolitikájának alapelvei 1790 és 1815 között* címen jelent meg. Mérei Gyula tehát — későbbi tanítványai szerencséjére is — nem maradt meg egy idő és témakörnél, mint ahogy nem lett szobatudós sem. Ehhez minden bizonnyal hozzájárult a következő tíz év is. Általában ennyi idő kell manapság is a szakma fiatal művelőjének, aki a pályakezdés mai nehézségeivel bírkózik, a kandidátusi fokozat megszerzéséhez. Mérei Gyulát is 1945 november 7-én habilitálták magántanárrá „*A magyar gazdaság- és társadalomtörténet a 19. és a 20. században*” témaköréből.

Megvolt tehát nála is a tíz év, de micsoda évtized volt az. Tanára és mentora jóvoltából 1935-ben megkapott egy, a Bécsi Magyar Történetkutató Intézetbe szóló ösztöndíjat, majd 1936-ban egy hazai ösztöndíjat gazdaságtörténeti tanulmányainak és kutatásainak folytatásához. Fenyegette azonban az állástalanság réme és az 1936-ban be is következett. Nála ez természetesen nem jelentett munkanélküliséget. Igénybe vette az állástalan diplomások megszokott létfenntartó menedéket az óraadást is, de egyéb kereseti forrásokat is fel kellett használnia. A pesti izraelita hitközség havi 80 pengős stipendiumának fejében pl. a zsidók gazdaságtörténeti szerepét kutatta (és írt a tárgykörből érdekes cikkeket), lexikon szerkesztésbe is bekapcsolódott, néha pedig „négerkedett” szerencsésebb pályatársai történeti munkálkodásaiban.

Mindehhez képest igen nagy előrelépést jelentett az a négy év, amit a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szolgálatában töltött 1938 és 1942 között. Mivel az intézmény archívumában és könyvtárában dolgozott, ezt a lehetőséget messzeemenően felhasználta szakmai előrehaladásra, elmélyülésre. (És szert tett olyan ismeretekre, tapasztalatokra a korabeli tőkés társadalom és a Horthy-rendszer belső körülményeiről, összefüggéseiről, „háttéranyagairól”, amely párját ritkítja ma már.)

1942 februárjában, a faji törvények immár elháríthatatlan következményeként elbocsátották ebből az állásából. „Foglalkoztatásáról” azonban még ebben az évben gondoskodott a rendszer több évre szólóan. Behívták munkaszolgálatra, és sorstársaival együtt járta a MUSZ-osok — képletesen is valóságosan is — nehéz, hosszú, vészterhes útjait. A sors sajátos fintoraként főképpen ekkor — 1943-ban sőt 1944-ben — több, a kamarai években gyűjtött és feldolgozott gazdaságtörténeti írása, tanulmánya jelent meg. Ennél a közvetlen termésnél azonban jóval többet ígért a jövőre nézve a tíz év alatt felhalmozott alapos tudása, mely korántsem

maradt a 19. századi magyar történelem keretében, hanem szélesebb szakmai, szociológiai és filozófiai műveltséggel párosult.

Ezzel a tudással érdemelte ki a magántanári képesítést, erről az alapról indult a felszabadulás után. A teljesítmény felgyorsulásához azonban az ekkori történelem rendkívüli hajtóereje is szükséges volt. Az alkotóképes és tenniakaró nemzedékek tagjai emlékezetes erőfeszítéseket tettek, hallatlan nagy munkát végeztek ekkoriban. A sorban igen figyelemre méltó Mérei Gyula teljesítménye. A szóban forgó 4—5 évben megírt és közreadott 4 könyvet és több tanulmányt. Az eredménynek azonban nemcsak a mennyiségi oldala említendő meg. Lényegesebb a minőségi fejlődésnek az az útja, amely lépésről lépésre haladva, ám igen gyorsan elvitte a marxizmus elméletének és módszerének teljes vállalásáig, párhuzamosan azzal, hogy a gyakorlati munkásmozgalomhoz és a kommunista párthoz eljutott. A sokak által megjárt út — ma már jól tudjuk — buktatókat is rejtett magában. Az elmélet általános dogmatikus kezelése, a járatlanság, a neofita túlbuzgalom rányomta bélyegét a történettudomány fejlődésére is az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején. Tárnyilagosan meg kell állapítani, hogy Mérei Gyula tudományos munkálkodása a szélsőséges túlzásoktól mentes maradt. Megóvta attól tudása, tárgya, és mindenekelőtt a tények iránti tisztelete. Mindenképpen úttörő munkát végzett Magyarország 19. század első felére eső gazdaság- és társadalomfejlődésének átfogó vizsgálatával. Kiemelhető ekkori művei sorából a *Magyar iparfejlődés 1790—1848 c. alapvető munkája*.

Mindemellett végezte hivatali teendőit a Kereskedelmi és Iparkamarában, társadalmi megbízatásai is szaporodtak, amikor pedig egyre inkább sűrűsödtek az események, egymás mellett és egymás után mind több feladata és beosztása volt. A kamarai könyvtár átmentésével megszervezte az új Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárát. Beosztották a mai, akadémiai Történettudományi Intézet elődjéhez munkatársnak, majd a levéltárak országos központjának megbízott vezetője lett, — mindez két-három év alatt.

Közben megjelent, megerősödött azonban a rövidesen meghatározó alaptevékenység, az egyetemi oktatás. 1949-től a szegedi, majd a budapesti tudományegyetemek bölcsészettudományi karain előadó. 1951-től a szegedi Magyar Történeti Tanszék vezetése és a szegedi egyetemi tanárság lett a fő állása, foglalkozása.

Bizonyára egyetemi tanárként is volt annyi ideje a tudományos munkára, mint a negyvenes évek végének munkával zsúfolt időszakában, mégis az 1950-es években észrevehetően megcsappant tudományos publikációinak mennyisége. Hogy ehhez milyen arányban járultak hozzá társadalmi, illetve egyéni okok, azt má már nehéz lenne eldönteni. Valami megtorpanás-féle azonban volt, és ehhez a szakma akkori lehetőségei és légköre is hozzájárulhattak. Azonban egyetemi tanári munkálkodásból adódóan új elem jelent meg Mérei Gyula tudományos tevékenységében: a jegyzet- és tankönyvírás. Társszerzője volt például az 1790—1849-ről szóló

tankönyvnek, amely úgyszólván elsőként jelent meg az egyetemi történeti könyvek sorában, nagyon jó szolgálatot téve a történészhallgatók generációinak.

Az 1960-as, 1970-es évek folyamán Mérei Gyula munkásságának tiszteletre méltó megújulása, kiteljesedése következett be. Mintegy a színvonalasabb egyetemi oktatás feladata hozta magával nála a historiográfia tudományos művelését. Ha már vállalta, hogy oktatja eme fontos tárgyat — akkor azzal tudományosan is foglalkozott. Valójában észrevehetően felkeltette érdeklődését a feladat és a lehetőség, amely úgyszólván testre szabott volt. Hasznosíthatta e téren nyelvtudását, elméleti érdeklődését, felkészültségét, széles körű szakirodalmi tájékozottságát. A tárgykörön belül főképpen két részterület kezdte foglalkoztatni. Mindenekelőtt a nemzetekfölötti állam eszméje a polgári — főleg nyugatnémet és osztrák — történetírásban és ezek összekapcsolódása a gazdasági integrációs törekvésekkel; továbbá a polgári történetírás válságjelenségei és megújulási törekvései. Ezek a témák átvezettek az egyetemes történeti kérdések terére, sőt eszmetörténeti, tudományelméleti és metodológiai problémák boncolgatásához is.

Mérei Gyulánál azonban eme új érdeklődés és munkálkodás nem a régiek felváltásaként jelent meg. Folytatta a gazdaságtörténet és a politikatörténet művelését is. Igazában ebben az időben lépett ki a tudomány nemzetközi színterére. Cikkei mellett úgy is mint a magyar történettudomány eredményeit prezentáló idegennyelvű tanulmánykötetek egyik szerzője, és úgy is, mint az ötvenként ismétlődő nemzetközi történészkongresszusok vitatkozó és vitára kész résztvevője ill. előadója.

A vezető tudós szakmai munkájához — akarva-akaratlanul — hozzátartozik a szerkesztői tevékenység is. Mérei Gyula — nyugdíjba vonulásáig — szerkesztette az *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*, *Acta Historica c.* kiadvány tanszéki füzeteit és hosszú ideje tagja a *Párttörténeti Közlemények* szerkesztőségének. Az igazi munkát és próbatételt azonban 10 a kötetes *Magyarország története* szerkesztésébe való bekapcsolódás hozta magával. A sorozat 5. kötete bizonyítja, hogy ezt a feladatot is kiválóan oldotta meg. Szerződése ugyan csupán a kötet szerkesztésre szólt, de a gyorsabb és jobb munka érdekében megírt néhány gazdaságtörténeti fejezetet is.

Tudományos munkájának elismeréseként 1973-ban megválasztották az Akadémia levelező, 1979-ben pedig rendes tagjává.

A tanári pálya virágkora is erre a két évtizedre esett. Ennek velejárójaként nagyvonalúan vezette tanszékét és — bár minden igyekezettel azon volt, mégsem kerülhette el — 1961 és 1964 között dékánja is volt a szegedi Bölcsészettudományi Karnak. Az évek során — minden igazi tanár egyéniség esetében így van ez — volt tanítványai körében kialakult a „Mérei legendárium”, melynek történetei élnek és fel-fel emlegetődnek véletlen találkozásokon és szervezett évfolyam összejöveteleken egyaránt. Nem az anekdotikus történetek közé, hanem mindennap

tapasztalt, nála prózai egyszerűségű tények közé tartozik érdeklődése és segítőkészsége. Megnyilvánult és megnyilvánul ez az élet minden területén, különösen pedig a szakmai segítségnyújtásban. Nehéz lenne összeszámolni azt a hatalmas kéziratmennyiséget — az első próbálkozásoktól a nagydoktori értekezésekig — amelyet elolvasott, hogy elmondja azokról véleményét. Erre sohasem sajnálta idejét. Bírált, magyaráz, „ismeretterjeszt” és kérdez! Aki ilyen beszélgetésekben részt vett tapasztalhatta igazán tudását és csodálhatta meg ma is szinte félelmetes memóriáját. Mindezek során, ahogy az általában lenni szokott, van akit megkedvel, van akit nem. Az azonban már inkább csak rá jellemző, hogy akit megkedvelt, azt szinte az elfogultságig pártfogolja, segíti.

Nyugalomba vonulása óta, bár kora miatt és az orvosi tanácsok következtében igyekszik kissé visszavonultabban élni, változatlanul odafigyel a szakmára, az életre, az emberekre, barátaira, tanítványaira. Reméljük, még nagyon sokáig teszi ezt.

*

Barátai, tisztelői, tanítványai köszöntik e tanulmánykötettel Mérei Gyulát. Sokak nevében és helyett is természetesen, hiszen az objektíve szűkre szabott terjedelemben nem fért bele mindenki, aki benne lehetne. A felsorakoztatott írások meglehetősen széles idő- és témakört fognak át. A szerkesztők mérsékeltségükkel szolgál: Mérei Gyula tudományos munkásságának széles köre erőltetés nélkül lehetővé tette, de meg is kívánta, hogy a szerzők széles skálán elhelyezkedő tanulmányokkal szerepeljenek. A szerkesztés rendező elvéül a legegyszerűbb és legkézenfekvőbb megoldást választottuk: a témák kronológiájának sorrendjében sorakoztattuk fel az írásokat, a két egyetemes történelmi tárgyú dolgozatot és a bibliográfiát, pedig a sor végére illesztettük be.

SERFŐZŐ LAJOS